

درآمدی بر زبان‌شناسی

تألیف محمد یونس علی

ترجمه علی محمدی

۱۳۹۵ خورشیدی

درآمدی بر زبان‌شناسی

ناشر ایران شناسی و خاورشناسی

www.avayekhavar.ir

mobile: (+98)930 554 0308

Tel: (+98) 21 888 956 21

پخش: ایران، تهران، خیابان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت) کوچه مبین، ش. ۴، پخش ققنوس

درآمدی بر زبان شناسی

مؤلف: محمد محمد یونس علی

مترجم: علی علی محمدی

ویراستار: مهناز احدی

ناشر: آوای خاور

طراح گرافیک: علیرضا کرمی

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ نخست: ۱۳۹۹/۱۴۰۱

چاپ: روز

ISBN: 978-600-9923-61-8

حق چاپ محفوظ و متعلق به انتشارات آوای خاور است. هرگونه نسخه برداری اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره

کامپیوتری، بدون مجوز کتبی ناشر، ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

۹۵۰۰۰۰ ریال

درآمدی بر زبان شناسی

مؤلف: محمد محمد یونس علی

مترجم: علی علی محمدی

آوای خاور

تهران ۱۳۹۹

سرشناسه : علی، محمد محمد یونس Ali, Mohammad Mohammad yunis

عنوان قراردادی : مدخل الی اللسانیات. فارسی

عنوان و نام پدیدآور : درآمدی بر زبان شناسی / نویسنده محمد محمد یونس علی؛ مترجم علی علی محمدی.

مشخصات نشر : تهران: آوای خاور، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری : ۱۵۴ ص.

شابک : 978-600-992361-8

وضعیت فهرست نویسی : فیا

یادداشت : واژه نامه.

یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۴۸-۱۵۳.

موضوع : زبان شناسی

Linguistics : موضوع

موضوع : زبان شناسی -- روش شناسی

Linguistics -- Methodology : موضوع

موضوع : زبان عربی -- تحقیق

Arabic language -- Research : موضوع

شناسه افزوده : علی محمدی، علی، ۱۳۵۱-، مترجم

P۱۲۱ : رده بندی کنگره

۴۱۰ : رده بندی دیویی

۷۲۶۴۵۸۴ : شماره کتابشناسی ملی

فهرست مطالب

پیش‌گفتار مترجم	۷
مقدمه مؤلف	۱۱
فصل نخست	۱۳
۱. زبان‌شناسی	۱۵
۱-۱. شاخه‌های زبان‌شناسی	۲۰
۱-۱-۱. زبان‌شناسی همگانی و زبان‌شناسی توصیفی	۲۱
۱-۱-۲. زبان‌شناسی تاریخی	۲۲
۱-۱-۳. زبان‌شناسی نظری و زبان‌شناسی کاربردی	۲۳
۱-۳-۱-۱. شاخه‌های زبان‌شناسی نظری	۲۳
۱-۴-۱. زبان‌شناسی خرد و زبان‌شناسی کلان	۳۲
فصل دوم	۳۷
۲. زبان	۳۹
۱-۲. تعریف زبان	۳۹
۲-۲. ویژگی‌های زبان	۴۰
۱-۲-۲. نشانه‌بودن	۴۱
۲-۲-۲. اختیاری‌بودن	۴۲
۳-۲-۲. نظام‌بودن	۴۳
۴-۲-۲. تقطیع‌پذیری	۴۷
۵-۲-۲. زایایی	۴۸
۶-۲-۲. انتقال فرهنگی	۴۹

فصل سوم	۵۵
۳. رویکردهای زبان‌شناختی	۵۷
۳-۱. مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی	۵۷
۳-۱-۱. مهم‌ترین مبانی	۵۸
۳-۱-۱-۱. مفهوم علمی‌بودن در زبان‌شناسی	۵۹
۳-۱-۱-۲. کارایی در پژوهش زبان‌شناختی	۶۳
۳-۱-۱-۳. حدود انتزاعی‌سازی	۶۷
۳-۱-۱-۴. دیدگاه زبان‌شناسان درباره کلیات و جزئیات	۶۸
۳-۱-۱-۵. زبان و گفتار	۷۱
۳-۱-۱-۶. اختلاف در ماهیت زبان	۷۶
۳-۱-۱-۷. اختلاف در تعریف مهم‌ترین جنبه‌های زبانی	۷۷
۳-۲. مکتب‌های زبان‌شناسی	۷۷
۳-۲-۱. مکتب تاریخی	۷۷
۳-۲-۲. مکتب ساخت‌گرا	۸۵
۳-۲-۳. مکتب کارکردگرا	۹۰
۳-۲-۳-۱. نمای نقشی جمله	۹۲
۳-۲-۳-۲. مطالعات واج‌شناختی و صرفی	۹۷
۳-۲-۳-۳. نظریه فرث	۱۰۱
۳-۲-۴. مکتب زایشی	۱۰۶
۳-۲-۴-۱. دستور زایشی	۱۰۸
۳-۲-۴-۲. فرضیه ژرف‌ساخت	۱۱۲
۳-۲-۴-۳. تفاوت ژرف‌ساخت با روساخت	۱۱۴
۳-۲-۴-۴. ساخت سازه‌ای	۱۱۶
۳-۲-۴-۵. انواع دستور در نحو زایشی	۱۲۰
۳-۲-۵. مکتب کاربردشناختی	۱۲۳
نتیجه‌گیری	۱۳۱
واژه‌نامه انگلیسی - عربی - فارسی اصطلاحات کتاب	۱۳۷
منابع و مأخذ مؤلف	۱۴۸
منابع و مأخذ مترجم	۱۵۲

پیش‌گفتار مترجم

کتاب درآمدی بر زبان‌شناسی ترجمه کتاب مدخل الى اللسانيات تأليف محمد محمد يونس على (بيروت، دار الكتاب الجديد المتحدة، چاپ اول، ۲۰۰۴) است. اين کتاب به شیوه‌ای مناسب و موجز اغلب مسائل و مباحث زبان‌شناسی نوین را برای علاقه‌مندان و دانشجویان این حوزه تبیین می‌سازد. کتاب حاوی مثال‌هایی متنوع و گوناگون از زبان عربی است که به استادان و دانشجویان زبان و ادبیات عربی در فهم علم زبان‌شناسی یاری می‌رساند. مخاطب در درک مباحث کتاب نیازمند پیش‌زمینه شناختی از مسائل زبان و شاخه‌های آن نیست. از این‌رو برای خواننده عادی نیز که می‌خواهد دانش‌های زبانی و فرهنگی خود را توسعه بخشد، مناسب است.

از جمله ویژگی‌های کتاب این است که مؤلف کوشیده در بررسی زبان عربی به دو جنبه تاریخی و ساختارگرایی توجه داشته باشد. این امر به خواننده فرصت می‌دهد تا بر مهم‌ترین جنبه‌های تاریخ زبان عربی آگاهی یافته و توصیف مختصر و تحلیل موجزی از نظام‌های دستوری این زبان به‌دست آورد. ویژگی مهم دیگر کتاب آن است که مؤلف دیدگاه‌ها و آرای زبان‌شناسان و بلاغیان متقدم مسلمان در موضوع‌هایی چون زبان، آواشناسی، صرف و نحو، بلاغت، معناشناسی و کاربردشناسی را در لابه‌لای مباحث کتاب ذکر کرده و با آرای زبان‌شناسان معاصر غربی مقایسه می‌کند. این امر ضمن اینکه زمینه‌ها و بحث‌های نویی را برای خواننده فراهم می‌نماید، کمک می‌کند تا از دیدگاه‌های مهمی آگاهی یابد که عالمان اسلامی در چند سده پیش بدان دست یافته بودند.

محمد محمد يونس على ابراهيم (۱۹۵۹م-)، اهل لیبی است. وی دانشنامه کارشناسی و کارشناسی‌ارشد خود را در رشته زبان‌شناسی از دانشگاه الفاتح طرابلس دریافت کرد. سپس به انگلیس رفت و در دانشگاه ادینبورگ^۱ در رشته زبان‌شناسی به تحصیل پرداخت و در سال ۱۹۹۷م. با دفاع از رساله خود،

دانشنامه دکتری را دریافت کرد. یونس علی از سال ۱۹۹۹م. تاکنون استاد گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه الشارقة امارات متحده عربی است و در دانشگاه‌هایی چون زاید ابوظبی، ادینبورو و الفاتح لیبی نیز تدریس کرده است.

این پژوهشگر عضو مرکز «جمعیت حمایت اللغة العربیة» در الشارقة، شورای مشورتی مجله العربیة و هیئت تحریریه مجله العلوم الإنسانية و الاجتماعية دانشگاه الشارقة است. وی پایگاه الکترونیکی «التخاطب»^۱ را نیز راه‌اندازی کرده که به مباحث مختلف زبان‌شناسی می‌پردازد.

یونس علی در زمینه پژوهش و آموزش دانشگاهی صاحب افتخاراتی است که بهترین دکتری زبان‌شناسی دانشگاه‌های بریتانیا در ۱۹۹۷-۱۹۹۹، جایزه پژوهش علمی ممتاز ۲۰۰۴-۲۰۰۵ دانشکده ادبیات و علوم دانشگاه الشارقة و جایزه ممتاز اعضای هیئت علمی ۲۰۰۵-۲۰۰۶ دانشگاه الشارقة از شمار آنهاست. وی در پژوهش‌ها و آثار خود در حوزه زبان‌شناسی کوشیده نگاه ویژه‌ای به میراث مسلمانان در حوزه زبان، بلاغت و اصول فقه داشته باشد و دستاوردهای آنان را با زبان‌شناسی نوین مقایسه کند. برخی از این آثار عبارتند از:

- وصف اللغة العربیة دلایلاً فی ضوء مفهوم الدلالة المركزية: دراسة حول المعنی و ظلال المعنی، طرابلس، دانشگاه الفاتح، ۱۹۹۳؛

- مقدمة فی علمی الدلالة و التخاطب، بیروت، دار الكتاب الجديد المتحدة، ۲۰۰۴؛

- علم التخاطب الإسلامی: دراسة لسانیة لمناهج علماء الأصول فی فهم النص، بیروت، دار المدار الإسلامی، ۲۰۰۶؛

- المعنی و ظلال المعنی: أنظمة الدلالة فی العربیة، بیروت، دار المدار الإسلامی، ۲۰۰۷؛

- المیسر فی فقه اللغة المطور، بیروت، دار الكتاب الجديد المتحدة، ۲۰۰۸؛

- التحلیل اللسانی و الوحدات اللسانیة (با همکاری دیگران)، زیر نظر: عبدالحمید عبدالواحد، تونس، ال. اس. سی. ای، ۲۰۰۹؛

- قضايا فی اللغة و اللسانیات و تحلیل الخطاب، بیروت، دار الكتاب الجديد المتحدة، ۲۰۱۲؛

- دروب التأویل: بحث فی مسالك التأویل فی الثقافة العربیة (با همکاری دیگران)، بغداد، دار نیبور، ۲۰۱۴؛

- *Medieval Islamic Pragmatics: Sunni Legal Theorists' Models of Textual Communication* (London, Curzon Press-Routledge, 2000, 267 PP.

2. www.takhatub.com

۳. این کتاب با مشخصات زیر به فارسی ترجمه شده است: معنا و هاله‌های معنایی، ترجمه نفیسه زمانی، قم، فراگفت، ۱۳۹۱.

مؤلف در این کتاب بر آن است تا با معرفی مفاهیم بنیادی زبان‌شناختی، نیازهای دانشجویان رشته زبان‌شناسی و علاقه‌مندان به این رشته را در این زمینه پاسخ دهد. یونس علی در مقدمه انگیزه خود را از تألیف کتاب بی‌بضاعتی جهان عرب در حوزه زبان‌شناسی نوین و کاستی‌های موجود در این زمینه اعلام کرده است. به‌باور وی دانشگاه‌های عربی نیازمند کتابی روشمند در موضوع زبان‌شناسی نوین است که بر پایه منابع جدید تألیف شده باشد. مؤلف می‌گوید: «با این که ما در دهه اول قرن بیست و یکم زندگی می‌کنیم، اما برنامه‌ریزی درباره رشته زبان‌شناسی در بسیاری از دانشگاه‌های عربی همچنان بر اساس برخی از کتاب‌های عربی تألیف‌شده در نیمه نخست قرن بیستم صورت می‌گیرد». این مسئله در گروه‌های علمی زبان و ادبیات عربی دانشگاه‌های ایران نیز وجود دارد.

کتاب از مقدمه و سه فصل تشکیل شده است. مؤلف در فصل نخست ابتدا به تعریف زبان‌شناسی نوین پرداخته و اطلاعاتی کلی از این علم به دست می‌دهد. آنگاه درباره شاخه‌های مختلف زبان‌شناسی نظیر زبان‌شناسی همگانی و زبان‌شناسی توصیفی، زبان‌شناسی تاریخی، زبان‌شناسی نظری (و شاخه‌های مختلف آن) و زبان‌شناسی کاربردی، زبان‌شناسی خرد و زبان‌شناسی کلان سخن گفته و ضمن معرفی هریک، پایه‌گذاران آنها را ذکر می‌کند.

فصل دوم به معرفی و بررسی زبان و ویژگی‌های مختلف آن از دیدگاه زبان‌شناسان اختصاص دارد. مؤلف پس از بیان دیدگاه دو سوسور، در تعریف زبان می‌گوید: نظامی از نشانه‌های مورداتفاق و اختیاری که ویژگی‌اش تقطیع‌پذیری است و فرد معمولاً از آن به‌منزله ابزاری برای بیان خواسته‌ها و ایجاد ارتباط با دیگران استفاده می‌کند. این عمل به‌واسطه گفتار و نوشتار صورت می‌گیرد. برخی از ویژگی‌های زبان که مؤلف بدان پرداخته، عبارتند از: نشانه‌بودن، اختیاری‌بودن، نظام‌بودن، تقطیع‌پذیری، زایایی و انتقال فرهنگی. در فصل سوم رویکردهای مختلف زبان‌شناختی معرفی و بررسی شده‌اند. مؤلف در این فصل ابتدا مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی این رویکردها از جمله مفهوم علمی‌بودن در زبان‌شناسی، کارایی در پژوهش زبان‌شناختی، حدود انتزاعی‌بودن، مسئله کلیات و جزئیات از دیدگاه زبان‌شناسان، دوگانگی زبان و گفتار، اختلاف‌نظر در طبیعت زبان و تعریف جنبه‌های مهم زبانی را ذکر کرده، سپس به‌ترتیب مکتب‌های تاریخی، ساخت‌گرا، کارکردگرا، زایشی و کاربردشناسی را معرفی و بررسی می‌کند. وی با نگاهی تاریخی به هریک

از این مکتب‌ها، پایه‌گذاران، ویژگی‌ها و کاستی‌هایشان را برشمرد و با ذکر مثال‌هایی از زبان عربی به فهم آسان‌تر آنها کمک کرده است.

یونس علی در پایان دربارهٔ عوامل شکل‌گیری این مکتب‌ها می‌گوید: بیش از آنکه رویکردهای زبان‌شناختی را اختلاف‌های زبان‌شناسان در مسائل زبان‌شناختی ترسیم کند، مبانی فلسفی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی در این زمینه ترسیم می‌کند.

هدف از ترجمهٔ این کتاب به زبان فارسی، پاسخ‌گویی به نیاز استادان و دانشجویان رشتهٔ زبان و ادبیات عربی در علم زبان‌شناسی نوین است. چراکه فقدان آثاری که مسائل و مباحث زبان‌شناسی را به‌صورت موجز و با ذکر مثال‌هایی از زبان عربی تبیین سازد و برای علاقه‌مندان این رشته سودمند باشد، کاملاً مشهود است.

ترجمه و تحقیق این کتاب، پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد مترجم در رشتهٔ زبان و ادبیات عربی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال بوده که با راهنمایی آقای دکتر سیدبابک فرزانه و مشاورهٔ خانم دکتر مرضیه قلی‌تبار از آن دفاع کرده است.

مترجم با توجه به اینکه کتاب حاوی واژه‌ها، اصطلاحات و عبارات‌های تخصصی حوزهٔ زبان‌شناسی است، در ترجمه از برخی آثار زبان‌شناسی به زبان فارسی بهره جسته است. همچنین اغلب واژه‌ها و اصطلاحات از فرهنگ‌ها و واژه‌نامه‌های برخی از آثار زبان‌شناسی استخراج شده است. همهٔ این آثار در فهرست منابع مترجم ذکر شده‌اند. افزون بر آن استادان ارجمند دکتر سیدبابک فرزانه، دکتر علیرضا باقر، دکتر صادق خورش و دکتر مرضیه قلی‌تبار مترجم را در برگردان منقح‌تر این اثر یاری رسانده‌اند که شایسته است از این عزیزان قدردانی کنم. از خانم مهناز احدی نیز سپاس‌گزارم که متن را یک‌بار خوانده و نکاتی را دربارهٔ برخی از واژه‌ها و عبارات یادآور شدند. همچنین لازم می‌دانم از آقای مختاری، مدیر محترم نشر آوای خاور برای انتشار این اثر تشکر کنم.

علی علی‌محمدی

اردیبهشت ۱۳۹۹

مقدمه مؤلف

این کتاب سه موضوع اصلی را در مطالعات زبان‌شناسی نوین بررسی می‌کند که عبارتند از:

- زبان‌شناسی و شاخه‌های مختلف آن؛

- زبان: معرفی زبان و ویژگی‌ها و کارکردهای آن؛

- مکتب‌های زبان‌شناسی و مبانی فلسفی آنها.

شاید خواننده به‌خوبی آگاه باشد که این همان چیزی است که می‌تواند به خواننده مبتدی در کشف و شناسایی نشانه‌های این حوزه کمک کند. بنابراین منطقی است که آشنایی با این علم و شاخه‌های آن را شروع کند، سپس به بررسی مفهوم زبان که موضوع این علم است، بپردازد. آنگاه آگاهی بیشتری درباره مکتب‌های این علم و مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی که خط‌مشی این مکتب‌ها را ترسیم ساخته است، کسب کند. در لابه‌لای مباحثی که ذکر می‌شود، مفاهیم و اندیشه‌هایی را تبیین می‌کنیم که دانشجوی زبان‌شناسی باید از آنها شناخت داشته باشد. همچنین این کتاب حاوی تمرین‌ها و پرسش‌هایی است که درک و فهم خواننده و میزان آموخته‌هایش را می‌آزماید.

ساختار این کتاب به‌گونه‌ای طرح‌ریزی شده که روش مناسبی برای دانشجویان زبان‌شناسی در تحصیلات دانشگاهی و پس از آن باشد. همچنان که به ارائه و بیان مفاهیم بنیادی زبان‌شناختی‌ای می‌پردازد که دانشجویان سال اول رشته زبان‌شناسی، اهل فرهنگ و

علاقه‌مندان به این رشته بدان‌ها نیازمندند.

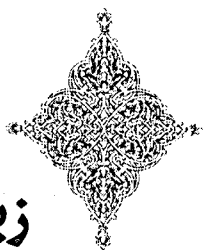
کاستی‌های آشکار کتابخانه عربی [در حوزه زبان‌شناسی] مرا به تألیف این کتاب واداشت. چراکه دانشگاه‌های عربی نیازمند کتابی روشمند در درس زبان‌شناسی نسبتاً نوین بر پایه منابع جدید هستند. شاید چیزی که مایه تأسف شدید است، این مسئله باشد که با وجود آنکه ما در دهه اول قرن بیست و یکم زندگی می‌کنیم، می‌بینیم مقررات و آیین‌نامه‌های مربوط به رشته زبان‌شناسی در بسیاری از دانشگاه‌های عربی همچنان بر اساس برخی از کتاب‌های عربی است که مؤلفان در نیمه نخست قرن بیستم تألیف کرده‌اند. این بدان معناست که از بخش بزرگ و مهمی از آثار زبان‌شناسی جدید غافل بوده‌ایم. زیرا تقریباً تمام مکتب‌های زبان‌شناسی نوین شاهد دگرگونی‌های بسیاری در شش دهه اخیر بوده‌اند. همچنین بسیاری از مفاهیم و اندیشه‌هایی که آن کتاب‌ها بررسی و تحلیل کرده‌اند، یا دچار جرح و تعدیل بنیادی شده - چنان‌که در پژوهش‌های معناشناسی و کاربردشناسی شاهدیم - یا اینکه این کتاب‌ها به‌طور کامل از آن مفاهیم و اندیشه‌ها تهی شده‌اند، مثل موضوع پیدایی زبان. از این‌رو پای‌بندی یا بسنده کردن بدان‌ها، سهل‌انگاری شرم‌آور علمی و بی‌اعتنایی به اهمیت اندوخته‌های معرفتی و تحولات علمی است. به‌ویژه اگر مسئله به علم نوینی مربوط باشد که عمرش به بیش از یک سده نمی‌رسد.

با وجود این نباید قدردانی از کوشش‌های آن زبان‌شناسان عرب پیشرویی را فراموش کرد که در انتقال اندیشه‌های زبان‌شناسی غربی و بررسی و پیاده‌سازی و تعمیم آنها در زبان عربی نقش آفرین بوده‌اند. آنان در معرفی این علم هیجان‌انگیز به خواننده عربی پیشگام‌اند.

محمد محمد یونس علی

دانشگاه الشارقة - ۲۰۰۴

فصل اول
زبان شناسی

۱. زبان‌شناسی

زبان‌شناسی^۱ «بررسی علمی زبان» است. این تعریف، علم زبان‌شناسی را از کارهای فردی، اندیشه‌ها و اظهارنظرهایی متمایز می‌سازد که علاقه‌مندان به زبان در طول تاریخ انجام داده‌اند. در تاریخ پژوهش‌های زبان‌شناختی گفته شده است که هندیان و یونانیان از بیش از ۲۵۰۰ سال قبل به زبان توجه و اهتمام داشته‌اند. مورخان غربی حوزه پژوهش زبان‌شناسی به تلاش‌های آنان بسیار اشاره کرده، اما از کارهای مسلمانان و عرب‌ها در این زمینه غفلت می‌ورزند.

همان‌گونه که بسیاری از پژوهشگران زبان عربی می‌دانند، نحویان عرب^۲ توانستند به تعریف زبان عربی و وضع قواعد صرفی و نحوی پرداخته و آواهای آن را توصیف کرده و نظام‌های آوایی آن را شرح دهند و فرهنگ‌نامه‌ها و کتاب‌های مختلف زبان را تألیف کنند. شاید برجسته‌ترین دستاوردهای سنتی در زمینه زبان‌شناسی، همان نقش‌آفرینی بارز دانشمندان حوزه علم اصول در تحلیل گفتمان و تفکیک انواع مختلف دلالت‌ها از یکدیگر و پرداختن به مبانی کاربردشناختی و مفاهیم گفتمانی استنباطی و اصولی باشد که این مفاهیم به آنها تکیه می‌کنند.

برخی از مورخان بر این باورند که پیدایی زبان‌شناسی در قرن هجدهم

1. Linguistics

معادل زبان‌شناسی در زبان عربی اللسانیات، الألسنیة و علم اللغة است.

۲. بدیهی است بزرگ‌ترین نحویان زبان عربی، همچون سیبویه، ایرانی‌تبار بوده‌اند و مؤلف باید از ترکیب «نحویان مسلمان» استفاده می‌کرد. - م.

به‌دست ویلیام جونز^۱ (۱۷۴۶-۱۷۹۴م.) آغاز شد. وی همسانی بسیاری میان زبان انگلیسی از یک‌سو و زبان‌های آسیایی و اروپایی از جمله زبان سانسکریت^۲ از دیگر سو مشاهده کرد. جونز به این نتیجه رسید که میان این زبان‌ها پیوندی تاریخی وجود داشته و دارای ریشه‌ای مشترکند. این امر موجب اهتمام و توجه به روش ریشه‌شناختی^۳ شد که از طریق آن پیوند میان زبان‌ها و دگرگونی‌های تاریخی‌اشان شناخته می‌شود.

در ابتدای قرن بیستم پژوهش زبان‌شناختی به‌دست زبان‌شناس سوئسی، فردینان دو سوسور^۴ (۱۸۵۷-۱۹۱۳م.) - که پدر زبان‌شناسی نوین لقب گرفته است - جنبه علمی یافت. با آنکه وی در طول زندگی علمی‌اش به زبان‌شناسی تاریخی اهتمام می‌ورزید، دوره‌ای را که در اواخر زندگی‌اش به مطالعات همزمانی^۵ اختصاص داد، تأثیری بنیادی در زبان‌شناسی نوین داشت و مرگ وی مانع از انتشار این کار شد. دو تن از شاگردان او، شارل بالی^۶ (۱۸۶۵-۱۹۴۷م.) و آلبر سه‌شه‌یه^۷ (۱۸۷۰-۱۹۴۶م.) به گردآوری سخنرانی‌های سوسور برای دانشجویانش پرداخته و با کمک آنچه این دانشجویان تدوین کرده بودند و یادداشت‌هایی که سوسور به‌جا گذاشته بود، کتاب درس‌های زبان‌شناسی همگانی^۸ را تدوین و منتشر

1. William Jones

خاورشناس و زبان‌شناس انگلیسی، که در ۱۷۸۳م. به کلکته در هند رفت. انجمن آسیایی بنگال را بنیان نهاد و به ترجمه و نشر برخی از کتاب‌های فارسی پرداخت. - م.

2. Sanskrit

3. etymological

4. Ferdinand de Saussuer

5. synchronic

6. Charles Bally

7. Albert Sechehaye

8. *Cours de Linguistique Generale*

این کتاب با دو ترجمه مختلف در ایران منتشر شده است. دکتر کورش صفوی آن را با عنوان دوره زبان‌شناسی عمومی ترجمه و نشر هرمس در سال ۱۳۷۸ منتشر کرد. ترجمه دیگر را نازیلا خلخالی با عنوان درس‌های زبان‌شناسی همگانی به‌همت نشر و پژوهش فرزنان روز در سال ۱۳۷۸ منتشر کرد. - م.

کردند. این کتاب انقلابی در مطالعات زبان‌شناسی به‌شمار می‌رود. هدایت کوشش‌های زبان‌شناسان توسط دوسوسور به سمت اهمیت روش همزمانی در بررسی زبان با ظهور یکی از مردم‌شناسان^۱ در امریکا، به‌نام فرانتس بوئاس^۲ (۱۸۵۸-۱۹۴۲) همراه شد، کسی که اساس روش توصیفی در زبان را پایه‌گذاری کرد. بوئاس روش خود را در مقدمه کتاب راهنمای زبان‌های هندی-آمریکایی^۳ به‌اختصار معرفی کرده است. وی بر بسیاری از زبان‌شناسان آمریکایی که پس از او آمدند، برتری دارد. در آن دوره آمریکایی‌ها به بررسی زبان‌های ساکنان اصلی قاره آمریکا که در معرض انقراض بود، توجه داشتند و ویژگی روش کارشان در بررسی این زبان‌ها این بود که به آنها به‌مثابه نظام‌هایی مستقل از زبان‌های دیگر نگاه می‌کردند.

از زبان‌شناسان برجسته که به مطالعات زبان‌شناختی جنبه علمی بخشیدند، لئونارد بلومفیلد^۴ (۱۸۸۷-۱۹۴۹ م)، زبان‌شناس آمریکایی، است. وی نخستین کسی محسوب می‌شود که خواهان پیروی از روش عینی در بررسی پدیده‌های زبانی است. پای‌بندی او به مکتب رفتارگرایی^۵ موجب شد که از روش‌های بسیاری که بر ابزارهای ذهنی در بررسی زبان تکیه

1. anthropologists

2. Franz Boas

فرانتس بوئاس، مردم‌شناس آمریکایی متولد آلمان است. وی دربارهٔ قبیله‌های شمال آمریکا به پژوهش پرداخت و از بنیان‌گذاران مردم‌شناسی در آمریکاست. مقاله‌های متعدد بوئاس با عنوان نژاد؛ زبان و فرهنگ چاپ شده است. - م.

3. Handbook of American Indian Languages

4. Leonard Bloomfield

لئونارد بلومفیلد متولد شیکاگوست و تباری اتریشی-یهودی دارد. وی بیشتر وقتش را به توصیف و تطبیق زبان‌های ژرمنیک و مطالعه دربارهٔ زبان تاگالوگی و زبان‌های سرخپوستان گذراند. بلومفیلد شش اثر اصلی در دوران زندگی‌اش داشته که هریک به‌نوبه خود در تاریخ زبان‌شناسی تأثیرگذار بوده است: درآمد (۱۹۱۴)، تحلیل دستوری متون تگالاگ (۱۹۱۷)، متون منومینی (۱۹۲۸)، زبان (۱۹۳۳)، واکه‌های تکیه بر در انگلیسی آمریکایی (۱۹۳۵)، جنبهٔ زبان‌شناختی علم (۱۹۳۹)، زبان آبیجوای شرقی (۱۹۵۶) و زبان منومینی (۱۹۶۲) (سورن، ۱۳۸۸: ۱۳۶-۱۴۰). - م.

5. behaviorism

می‌کنند، از جمله درون‌نگری^۱ و نظایر آن دوری کند. وی خواستار این بود که گردآوری مواد زبان‌شناختی مورد بحث بسط و گسترش یافته و مورد بررسی و تحلیل علمی منظم قرار گیرد.

نوآم چامسکی^۲ (۱۹۲۸م-) و پیروانش مکتب رفتارگرایی را به شدت نقد کرده و بر این باور بودند که هرچه بکوشیم تا مواد زبانی بیشتری را گرد آوریم، باز هم نمی‌توانیم به همه ترکیب‌های زبانی دست یابیم، زیرا گویشوران توانایی خلق ساخت‌هایی را دارند که قبلاً نشنیده‌اند. بنابراین ما باید به توانایی گویشور اهمیت دهیم که این امر نوآوری زبانی را برای او فراهم می‌آورد، نه به خود جمله‌ها. بدین ترتیب اهتمام و توجه به مبانی نظام زبانی که بیان گر قدرت گویشور در کاربرد شمار نامحدودی از جمله‌های زبانی با تکیه بر شمار محدودی از مبانی و قواعد زبانی است، آغاز شد. همچنین برخی از ابزارهای پژوهش که طرفداران مکتب رفتارگرایی از آنها دوری می‌جستند، مانند درون‌نگری و شم، اعتبار خود را باز یافتند. زیرا با این دو ابزار این امکان برای پژوهشگر و گویشور بومی فراهم می‌آید که چیزی را که عملاً از جمله حذف شده، حدس زده و تفاوت آنچه را که بالفعل گفته می‌شود با آنچه که گفتن آن از نظر زبانی جایز است، کشف کنند. بنابراین شم ابزاری کارآمد است که زبان‌شناس می‌تواند با تکیه بر آن درباره موضوع زبانی داوری و آن را تفسیر کند. این دیدگاه‌ها موجب شد که پژوهش زبان‌شناختی شکل بسیار انتزاعی یابد و از این طریق هدف جدیدی برای این پژوهش ارائه شد که از توصیف

1. introspection

2. Noam Chomsky

آورام نوآم چامسکی، زبان‌شناس و نظریه‌پرداز یهودی - آمریکایی متولد فیلادلفیای آمریکا است. از ۱۹۵۵، در مؤسسه تکنولوژی ماساچوست مشغول به تدریس شد و در ۱۹۷۶، به مقام استادی رسید. وی همچنین استاد بازنشسته دپارتمان فلسفه و زبان‌شناسی مؤسسه تکنولوژی ماساچوست آمریکا است. نظریه معروف وی دستور زایشی - گشتاری است که در دهه ۱۹۶۰ انقلابی در زبان‌شناسی معاصر ایجاد کرد. از آثار اوست: ساخت‌های نحوی، زبان‌شناسی دکارتی: فصلی از تاریخ تفکر عقلگرا و دانش زبان: ماهیت، منشأ و کاربرد آن (همان: ۲۵۷-۲۶۰). - م.

صرف موضوع مورد بحث به تفسیر آن گام بردارد. علاوه بر آن دیدگاه‌های مذکور نگاه‌ها را به اهمیت شناخت زبانی گویشوران بومی - آن گونه که در ذهنشان هست، نه آن گونه که بالفعل آن را به زبان می‌آورند - جلب کرد. اندیشه‌های چامسکی نیز با ظهور علم کاربردشناسی^۱ رو به افول نهاد. این علم را علاوه بر «علم التخاطب»، برخی از زبان‌شناسان عرب گاهی «الذرائعية» و گاهی «التداولية» یا «النفعية» ترجمه می‌کنند که ترجمه مناسبی نیست. زیرا غریبان این اصطلاح را - که ریشه یونانی دارد - علم کاربرد^۲ تفسیر می‌کنند که به‌طور کامل با مباحث «استعمال»^۳ در مقابل آنچه که نزد عالمان اصول فقه و بلاغیون متقدم عرب به «وضع»^۴ معروف است، سازگاری دارد. با آنکه «استعمال» در میراث عربی و اسلامی علم زبانی مستقلی نشد، همان گونه که این مسئله برای «وضع» نیز رخ داد، نام‌گذاری

1. pragmatics

2. the science of use

۳. استعمال در اصطلاح اهل ادب عبارت است از القای لفظ و ارادة معنا؛ یعنی به‌کارگیری لفظ به‌قصد ایجاد معنا در ذهن مخاطب. در کتاب فوائد الاصول آمده است: «فتقول: ان الاستعمال عبارة عن القاء المعنى باللفظ و جعل اللفظ مرآة له». اراده و قصد از مقومات استعمال است و این امر، وجه افتراق دلالت تصویری با استعمال است. زیرا در دلالت تصویری، به‌مجرد ایجاد لفظ، معنا به ذهن خطور می‌کند، حتی در صورتی که بدون اراده آن را به زبان آورده و یا از برخورد دو سنگ، لفظ به وجود آمده باشد. اما در استعمال، متکلم لفظ را به‌قصد خطور دادن معنا به ذهن شنونده به‌کار می‌برد (مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۸۹: ۱۸۳). - م.

۴. وضع در لغت به‌معنای گذاشتن و نهادن است. در اصطلاح نیز همین معنا مورد نظر است؛ یعنی گذاشتن و قراردادن برای معنا. درباره نوع رابطه بین لفظ و معنا دو دیدگاه وجود دارد: ۱. ذاتی‌بودن؛ بدین معنا که دلالت لفظ بر معنا، ذاتی است، و بی‌آنکه نیازی به وضع باشد، بر آن معنا دلالت می‌کند؛ ۲. غیر ذاتی‌بودن؛ بدین معنا که بر اثر وضع واضح یا کثرت استعمال، لفظ با معنای خاصی پیوند می‌خورد، طبق این مبنا، درباره چگونگی دلالت لفظ بر معنا چند نظریه وجود دارد که عبارتند از: نظریه اختصاص؛ نظریه انس ذهنی؛ نظریه التزام و تعهد و نظریه اعتبار. میان مقام وضع و مقام استعمال تفاوت وجود دارد؛ بدین بیان که برای وضع، هر کدام از لفظ و معنا را جداگانه لحاظ می‌کند و لفظ را نشانه معنا قرار می‌دهد، ولی در مقام استعمال، لفظ جنبه رأیت برای معنا دارد و گویی در معنا فانی می‌شود (همان: ۸۹۷). - م.

«علم الاستعمال» [در عربی] برای "pragmatics" از معادل‌های دیگری که ذکر شد، بهتر است. اگر من بودم، ترجمه آن را به «علم التخاطب» ترجیح می‌دادم، زیرا این ترجمه [علم التخاطب] «گستره مصداقی» لفظ و نه «مفهوم» آن را - به معنای منطقی دو اصطلاح - مورد توجه قرار می‌دهد. به گونه‌ای که مقصودش از مباحث «استعمال» تمام آن چیزی است که در چارچوب مباحث کاربردشناسی جای می‌گیرد. صرف‌نظر از ترجمه نام این علم به زبان عربی، آنچه در این باره به اجمال می‌توان گفت، این است که علاقه‌مندان به علم کاربردشناسی بر این باورند که بررسی پاره‌گفتارهای^۱ زبانی بدون توجه به بافتی که در آنها به کار می‌رود، به طور کلی امری نادرست است. چرا که بافت و عناصر بیرونی دیگر، نظیر گوینده، شنونده، آنچه قبلاً گفته شده، دانسته‌های ما، تجربه‌های پیشین ما، و عناصر تشکیل‌دهنده مقام گفت‌وگو (ارتباط) و قدرت گویندگان و شنوندگان در نتیجه‌گیری، چیزهایی‌اند که در دست یافتن به فهم درست از سخن گویشور و رسیدن به کاربردشناسی موفق نمی‌توان از آنها غفلت ورزید. در پایان باید اشاره کنیم که ماهیت موضوع زبان‌شناسی و روش‌های پژوهشی پیروی‌شده در این زمینه، از آن علمی ساخته که یکجا ویژگی‌های علوم طبیعی و علوم اجتماعی را دارد. با توجه به اینکه این علم با زبان بشری، به مثابه نظامی نشانه‌شناختی^۲، در تعامل است، بنابراین می‌توان آن را از شاخه‌های علم نشانه‌شناسی^۳ به شمار آورد (Busmann 1996: 284).

۱-۱. شاخه‌های زبان‌شناسی

زبان‌شناسان، با توجه به اهداف و رویکردهای مختلفشان، زبان را از جنبه‌های مختلف بررسی کرده‌اند که در نتیجه آن شاخه‌های مختلف زبان‌شناسی شکل گرفته است. برخی از این شاخه‌ها عبارتند از:

1. utterances
2. semiotic system
3. semiotics

۱-۱-۱. زبان‌شناسی همگانی و زبان‌شناسی توصیفی

زبان‌شناسان میان زبان‌شناسی همگانی^۱ و زبان‌شناسی توصیفی^۲ تفاوت قائل‌اند. اولی از این حیث به بررسی زبان می‌پردازد که زبان، به‌مثابه پدیده‌ای بشری، انسان را از حیوان متمایز می‌سازد و به‌عنوان یک نظام، با نظام‌های اطلاع‌رسانی دیگر متفاوت است. درحالی‌که دومی به توصیف هر زبانی، نظیر زبان عربی و مانند آن می‌پردازد. همان‌طور که روشن است، این تفاوت قائل‌شدن با متمایز ساختن زبان، به‌مثابه پدیده‌ای همگانی، و یک زبان خاص پیوندی ناگسستنی دارد.

هریک از این شاخه‌های زبان‌شناسی از نتایج و دستاوردهای شاخه دیگر بهره می‌برد. «زبان‌شناسی همگانی مفاهیم و مقوله‌هایی^۳ به دست می‌دهد که با آنها زبان‌های مشخصی را تحلیل می‌کند، درحالی‌که زبان‌شناسی توصیفی موادی را عرضه می‌کند که مسائل و نظریه‌های مورد بحث زبان‌شناسی همگانی را تأیید یا رد می‌کند. برای نمونه متخصص زبان‌شناسی همگانی فرضیه‌ای مطرح می‌کند که همه زبان‌ها شامل اسم‌ها و فعل‌هایی‌اند، و متخصص زبان‌شناسی توصیفی بر پایه دلیل تجربی^۴ به رد این فرضیه می‌پردازد. مضمون این دلیل آن است که دست‌کم یک زبان وجود دارد که نمی‌توان در وصف آن گفت که میان اسم و فعل فرق می‌گذارد. اما برای اینکه زبان‌شناس توصیفی این فرضیه را تأیید یا رد کند، باید با دو مفهوم اسم و فعل که متخصص زبان‌شناسی همگانی آنها را ارائه کرده، تعامل کند» (Lyons, 1981: 34).

همچنین پژوهش‌های توصیفی همان زبان‌ها به ایجاد ویژگی‌های عمومی می‌انجامد که تمام زبان‌ها در آنها مشترکند.

در اینجا شایسته است به درهم‌آمیختن رویکردهای زبان‌شناسی

1. general linguistics
2. descriptive linguistics
3. categories
4. empirical

توصیفی و رویکردهای فقه‌اللغه^۱ اشاره کنیم. با این همه اختلاف آنها در روش بارزترین وجه تمایزشان است، به‌طوری که علاقه‌مندان به زبان‌شناسی توصیفی، از روش توصیفی همزمانی پیروی می‌کنند که زبان را در مرحله مشخصی بدون توجه به دگرگونی‌های تاریخی آن بررسی می‌کند، درحالی‌که عالمان فقه‌اللغه زبان‌های موردبحث را از دو جنبه تاریخی و همزمانی بررسی می‌کنند.

۱-۲. زبان‌شناسی تاریخی

پژوهش زبان‌شناختی در قرن نوزدهم شکل تاریخی به خود گرفت که دگرگونی زبان را در طول قرن‌ها بررسی می‌کرد. در میان زبان‌شناسان آن زمان این نگاه رواج یافته بود که زبان نیز همانند گیاهان و حیوانات موجودی زنده است. آنان در این زمینه از نظریه تکامل در علم زیست‌شناسی که داروین (۱۸۰۹-۱۸۸۲ م) آن را در کتاب منشأ انواع^۲ پی ریخته بود، متأثر شدند (سامسون، ۱۹۹۶: ۴). در پژوهش زبان‌شناختی آن زمان میان بررسی تاریخی و بررسی همزمانی زبان درهم آمیختگی روش‌شناختی وجود داشت. فردینان دو سوسور در تفکیک این دو روش از یکدیگر پیشگام شد. وی پژوهش‌های درزمانی^۳ و پژوهش‌های همزمانی^۴ را از یکدیگر تفکیک کرده و خواستار این شد که دو روش مزبور با یکدیگر درنیامیزد، زیرا تاریخ زبان و دگرگونی کلمه‌ها و ساخت‌ها با زبان در مرحله‌ای معین از زمان ارتباطی ندارد. از آن زمان اهتمام به روش همزمانی بر روش درزمانی غلبه یافت و توجه به پژوهش‌های تاریخی به شمار اندکی از زبان‌شناسان محدود شد.

1. philology

2. *the Origin of Species*

این کتاب را دکتر نورالدین فرهیخته با عنوان منشأ انواع در سال ۱۳۶۰ به‌همت انتشارات شب‌گیر منتشر کرد و بعدها ناشران دیگری آن را تجدید چاپ کردند. - م.

3. diachronic

4. synchronic